

Castratie van Homoseksuelen tijdens WO II ***Werkplan onderzoek***

Onderzoeker: dr Theo van der Meer
Instituut: IISG
Adres: Cruquiusweg 31,
NL - 1019 AT Amsterdam
: 020-6685866
@: 1vandermeer@planet.nl

1. Onderzoekstitel
2. Onderzoeksdoel
3. Toelichting
4. Castratiediscussie
5. Onderzoeksvragen
6. Te gebruiken bronnen
7. Gebruikte literatuur
8. Biografie

1. Onderzoekstitel

Beleid rond en effecten van (gedwongen) castraties van homoseksuelen i.v.m. onderzoek naar de positie van homoseksuelen tijdens en na de Tweede Wereldoorlog.

2. Onderzoeksdoel

Doel van het onderzoek is inzicht te verschaffen in de mate waarin, én de wijze waarop castratie in Nederland tijdens de tweede wereldoorlog is ingezet als repressiemiddel jegens homoseksuelen, en de gevolgen die dit voor betrokkenen heeft gehad. Het onderzoek richt zich op

- 1) door overheid en zogeheten psychopatenasielen gevoerd beleid,
- 2) op incidentie en casuïstiek,
- 3) en – voor zover mogelijk – op de levensloop van degenen die de operatie ondergaan hebben.

Voor een juist inzicht in de materie is het noodzakelijk ook voor- en naoorlogse periodes in het onderzoek te betrekken, vanaf het begin van de castratiediscussie (ongeveer 1930) tot en met het einde van de castratiepraktijk (1968). De uitvoerder verricht een literatuurstudie en maakt voor 1) en 2) gebruik van beleidsdocumenten van het Ministerie van justitie, Tweede Kamer, rechtbanken, archieven asielen, patiëntendossiers. Voor 3) kan enig inzicht ontleend worden aan gegevens van betrokkenen van de burgerlijke stand. Voor zover mogelijk en wenselijk kunnen met in achtneming van geldende normen t.a.v. privacy nog in leven zijnde betrokkenen geïnterviewd worden.

Het castratieonderzoek sluit aan bij het promotieonderzoek van drs. A. Tijsseling naar repressie van homoseksuelen in Nederland tijdens de Tweede Wereldoorlog, en het postdoctoraal onderzoek van drs. M. van der Klein naar beeldvorming over homoseksuele oorlogservaringen. Het hoopt van bevindingen van beide onderzoeksters gebruik te kunnen maken en materiaal en inzichten te kunnen bijdragen aan hun projecten, zodat vanuit meerdere focussen een samenhangend beeld van repressie van homoseksualiteit in Nederland tijdens de Tweede Wereldoorlog ontstaat.

Eindproduct is een rapportage aan subsidieverstrekker; artikel(en) in binnen- en buitenlandse tijdschriften; indien materiaal het toelaat eventueel in boekvorm, mogelijk als gezamenlijk product met een of beide onderzoeksters in het onderhavige project.

3. Toelichting

Anders dan in Nederland was tot 1968 in Duitsland alle homoseksueel gedrag strafbaar. Pro forma was dat in Nederland al sinds 1811 niet meer het geval, zij het dat gedurende een deel van de negentiende eeuw art. 330 van de Code Pénal (tot 1886) – schennis van de openbare eerbaarheid – op vaak arbitraire gronden tegen homoseksuelen werd ingezet. (Van der Meer, 1998). Al in de eerste bezettingsmaanden van 1940 werd alhier Duitse strafwetgeving t.a.v. homoseksualiteit ingevoerd (die bij de bevrijding onmiddellijk buiten werking is gesteld.) als VO 81/40. Daarnaast bleef ook art. 248bis - dat seksuele

omgang met minderjarigen van hetzelfde geslacht strafbaar stelde – van kracht. (Tielman, 1982; Koenders, 1996; Schuyf, 2003).

Castratie behoorde in Nazi-Duitsland vanaf 1933 tot het arsenaal van repressiemiddelen waarmee homoseksualiteit bestreden werd, (Grau, 1993) zij het dat het regime aanvankelijk terughoudend was in het toepassen van dit middel. Ze kon eerst alleen aan een beperkte groep van delinquenten dwingend worden opgelegd en mocht niet in plaats komen van preventieve hechtenis of een veroordeling. In 1939 bepaalde Himmler dat vrijwillige onderwerping aan de operatie gebruikt kon worden om betrokkene voor te houden dat daarmee opsluiting voorkomen kon worden. In de oorlogsjaren hadden kampcommandanten de facto onbeperkte bevoegdheden om homoseksuele gevangenen te castreren met het vooruitzicht dat ze in vrijheid zouden worden gesteld. Niet duidelijk is om hoeveel zaken het gaat. Getallen die in studies genoemd worden variëren van onbepaalde “duizenden” tot drieduizend zaken. (Cordess & Cox, 1933) Bovendien werden er in diverse kampen in medische experimenten tientallen homoseksuelen gecastreerd en vervolgens met hormonen geïnjecteerd om te zien of hun seksuele voorkeur veranderde. (Plant, 1986).

In 1978 verklaarde toenmalig staatssecretaris van Justitie Haars in antwoord op kamervragen, dat de laatste operatieve castratie in Nederland in justitiële sfeer in 1968 was uitgevoerd en dat er sinds 1937 in totaal 384 van dergelijke ingrepen hadden plaatsgevonden. (Handelingen). Overigens is de eerste castratie in justitiële sfeer al in 1933 is uitgevoerd. Uit de mededeling van de staatssecretaris wordt niet duidelijk waar de cijfers op gebaseerd zijn en in hoeveel van de gevallen het om homoseksuelen ging. Castratie in niet-justitiële sfeer bleef eveneens buiten beschouwing. Duidelijk is wel dat voor de oorlog justitiële en/of departementale instemming gebonden was aan de persoonlijke opstelling van de minister. Alleen onder minister van Justitie Goseling (1937-1939) werden castratieverzoeken gehonoreerd, alhoewel ook onder Van Schaik onder niet duidelijke omstandigheden castraties zijn verricht. Zijn voorganger Van Schaik en zijn opvolger Gerbrandy waren tegen castratie gekant. (Verburg, 2001). In de voor en na-oorlogse jaren ging het bij homoseksuelen om personen die wegens artikel 248bis (seks met minderjarigen van hetzelfde geslacht) veroordeeld waren en aan wie ook TBR was opgelegd. In alle gevallen zou castratie op justitiële indicatie alleen op basis van vrijwilligheid – die ook gezien werd als een noodzakelijke voorwaarde voor het genezingsproces – toelaatbaar zijn. (Hartsuiker, 1943, Palies en Wuite, 1941; Palies, 1947).

Uit cijfers over castratie in ‘psychopatenasyl’ Veldzicht in Avereest blijkt dat aldaar tussen 1938 en 1946 88 castraties hebben plaatsgevonden, waarvan 39 op homoseksuelen. (NTvG, 1947) De grootste aantallen werden ‘gerealiseerd’ in de oorlogsjaren 1941 tot en met 1943. In het bevrijdingsjaar 1945 zijn in alle asielen in Nederland tezamen 79 mannen gecastreerd, maar over dit cijfer ontbreekt alle nadere informatie, dus ook over (homoseksuele) indicaties. Vooralsnog is niet duidelijk of het in de oorlogsjaren ging om mannen die veroordeeld waren wegens 248bis, verordening 81/40, en of het in deze zaken ging om castraties in justitiële en/of medische sfeer. Wel is duidelijk dat er in die jaren grote druk werd uitgeoefend op ‘patiënten’ om met de operatie in te stemmen. Uit naoorlogse jaren is niet duidelijk of frequentie in vergelijking met de oorlogsjaren is toe of afgenomen. In het proefschrift van Wijffels worden 70 operaties beschreven die tussen 1948 en 1953 in de inrichting in Heiloo op zowel

justitiële als medische indicatie zijn uitgevoerd, waarvan een substantiële minderheid op homoseksuele mannen (Wijffels, 1954). De historicus Oosterhuis suggereert dat de grootste aantallen castraties tussen 1950 en 1953 werden uitgevoerd. (Oosterhuis, 1992) De verschillende cijfers tegen elkaar afzettend, lijkt enige twijfel over de cijfers die in 1978 zijn verstrekt op haar plaats; het is in elk geval thans niet duidelijk waar ze op gebaseerd zijn.

4. Castratiediscussie

Hoewel in Nederland in 1913 al eens een voorstel is gedaan recidiverende zedendelinquenten te castreren, is de discussie in zowel de politieke arena als onder godsdienstige en professionele groeperingen hier eerst in de jaren dertig losgebarsten. Ze werd beïnvloed door de eugenetica, seksuologie, psychiatrie en medische wetenschap, alsook criminologie en moraaltheologie. (Frets en Van Bommel, 1933; Pippel, 1933; Sanders, 1935; Barnhoorn e.a., 1936; Palies, 1947; Van Ooyen, 1947; Hijmans, 1951; Wijffels, 1954; Noordman, 1989; Oosterhuis, 1992; Verburg, 2001) De discussie werd wat homoseksualiteit betrof vanuit eugenetisch, seksuologisch en medisch perspectief vooral bepaald door noties over het al dan niet aangeboren zijn van (afwijkende) seksuele voorkeur en over de vraag of het om degeneratieverschijnselen dan wel natuurlijke varianten ging, alsook over veronderstellingen over (de incidentie van) pseudo-homoseksualiteit. (D.w.z. om mannen die verondersteld werden louter door externe omstandigheden zoals verleiding, prostitutie, afwezigheid vrouwelijk gezelschap tot homoseksuele handelingen te zijn gekomen). Vanuit eugenetisch perspectief kan er sprake zijn van overeenkomsten met bijdragen over sterilisatie. Literatuurstudie zal antwoord moeten geven op de vraag in hoeverre dit debat ook over homoseksualiteit bij vrouwen ging en of dit ook tot operatieve ingrepen heeft geleid.

Criminologische, psychiatrische en moraaltheologische bijdragen gingen vooral over misdaad, aansprakelijkheid, schuld, boete, straf, recidive, genezing, en preventie, en zeker voor de theologie (en overigens ook voor de Nazi's in Duitsland) over het ingrijpen in het voortplantingsproces, en soms over de integriteit van het lichaam. Door alles heen speelde de vraag of seksualiteit beheerst – en homoseksualiteit eventueel genezen - kon worden door chirurgische ingrepen. Die laatste vraag kon ook relevant zijn als ze gekoppeld werd aan kwesties als aangeboren en pseudo-homoseksualiteit. Er zijn aanwijzingen dat in Duitsland mannen die als pseudo-homoseksueel gediagnosticeerd werden aan castratie ontsnapten omdat ze nog 'genezen' zouden kunnen worden. (Grau, 1993)

In zowel de algemene discussie als in de casuïstiek stond lange tijd voorop dat castratie in de justitiële sfeer alleen dan kans op succes had, als ze op basis van vrijwilligheid gebeurde. Los van toenmalige twijfel over toelaatbaarheid van castratie ontleend aan noties omtrent de integriteit van het lichaam, en ook los van toen bestaande vermoedens dat betrokkenen hun straf wilden ontlopen, óf dat er onaanvaardbare druk op hen was uitgeoefend, mogen en moeten vanuit hedendaags perspectief vraagtekens worden geplaatst bij wat vrijwilligheid betekent in een repressief klimaat en in de context van internering en (dreigende) TBR. Tenslotte – en wellicht ten overvloede - zij hierbij vermeld dat volwassen heteroseksuele mannen die met meisjes van 16 tot 21 jaar hadden

verkeerd vrijuit gingen, terwijl homoseksuele mannen voor contacten met jongens in die leeftijdsgroep veroordeling en maatschappelijke uitstoting boven het hoofd hing, die sommigen door castratie hoopten te ontlopen.

5. Onderzoeksvragen

Politiek en Beleidsniveau

- Hoe werd voor, tijdens en na de tweede wereldoorlog door politiek verantwoordelijken en beleidsmakers op het ministerie gedacht over castratie van homoseksuelen, c.q. homoseksuele zedendelinquenten en/of wilsonbekwame mannen. Was er sprake van aansturing richting rijksinstituten en andere psychiatrische instellingen?
- Voor castratie in justitiële sfeer was toestemming van het ministerie vereist. Waren er criteria waaraan verzoeken moesten voldoen en/of op grond waarvan werd toestemming verleend dan wel geweigerd? Wie of welke afdelingen binnen het ministerie waren hiervoor verantwoordelijk.?
- Zijn er in de drie onderscheiden periodes significante beleids- en/of procedurele wijzigingen geweest?

NB. De vooroorlogse periode is door Verburg (2001) globaal in kaart gebracht.

Casuïstiek

- In welke inrichtingen kwam castratie voor?
- Voor welke categorie van patiënten/delinquenten werd castratie een geschikte oplossing geacht. Hoe werden ze ertoe aangezet met de ingreep in te stemmen; was er werkelijk sprake van vrijwilligheid van betrokkenen of werd er grote druk op hen uitgeoefend?
- Wat is er (juridisch) aan de castratie voorafgegaan, in termen van (mis)daad, recidive veroordeling(en), en bepalingen van onder toezichtstelling, en anamneses?
- Wie waren degenen onder wier verantwoordelijkheid castraties werden uitgevoerd; welke argumenten gebruikten ze?
- Welke waren de procedures – pre- en postoperatief – en hoe en op grond van welke criteria werd er geëvalueerd en wat waren de resultaten?
- Is er wat de oorlogsperiode betreft sprake geweest van significante verschillen met periodes voor en na de oorlog?

Levensloop

- Hebben individuen na de operatie gerecidiveerd en/of waren er andersoortige aanvaringen met de justitie?
- Wat waren de effecten van castratie op welzijn, relaties, carrières, eigen seksualiteit?

6. Te gebruiken bronnen

- *Politiek en beleidsniveau*
Archieven Ministerie van Justitie:
- Geheim archief 1930-±1955 (tot 1940 in het Nationaal Archief, voor zover niet vernietigd in de meidagen van 1940; het resterend gedeelte bevindt zich thans voor bewerking en overdracht bij de CAS te Winschoten, maar is – zij het

waarschijnlijk met enige moeite – wel toegankelijk.

- Verbaal archief Ministerie van Justitie 1930-±1955 (NA).
  - Ministerie van Justitie, dossiers periode 1955-1968. NB Vanaf 1955 is geleidelijk een andere wijze van archiveren ingevoerd op het Ministerie van Justitie.
  - Ministerie van Justitie, Algemene Raad voor Psychopathenzorg en zijn rechtsopvolgers (1930-1955)
  - Ministerie van Justitie, archieven SG's, in het bijzonder SG Schrieke tijdens de oorlog.
  - Semi-ambtelijk archief van SG Hooykaas in Nationaal Archief
  - Ministerie van Justitie, 'Psychopathendossiers' thans ter bewerking in Winschoten.
  - Archieven van rechterlijke colleges in diverse provinciale en gemeentelijke archiefinstellingen i.v.m. voorafgaande veroordelingen.

- *Casuïstiek*

- Aan de hand van literatuur (Palies en Wuite, 1941; Palies, 1947; Hartsuiker, 1943; Wijffels, 1954), en mogelijk statistische en andere gegevens van het Ministerie van Justitie.
- Archieven van de rijks-psychopatenasiels (Veldzicht) Avereest, Endegeest (Oegstgeest), Vogelenzang (Bennebroek), de voormalige Rekkense Inrichting (Eibergen), St. Willibrordus (Heiloo), Zon en Schild (Amersfoort). (Over enkele van deze instituten zijn studies verschenen, die weliswaar het onderwerp niet aan de orde stellen, maar handzame aanwijzingen verschaffen voor onderzoek in desbetreffende archieven : Blok en Vijzelaar, 1998; Bakker en de Goei, 2002.

NB. Mogelijk hebben niet in alle inrichtingen castraties plaatsgevonden, maar dat is deel van de onderzoeksvragen. Onderzoek volgt ongetwijfeld een sneeuwbalmethode. In sommige gevallen zal via patiëntenregistratie toegang gevonden kunnen worden tot relevante dossiers. In andere gevallen loopt de weg via rechtbankdossiers.

Patiëntendossiers bevinden zich gewoonlijk bij de desbetreffende instellingen. De patiëntendossiers (1933-1943) Veldzicht – waar zeker castraties hebben plaatsgevonden - bevinden zich in Historisch Centrum Overijssel.

- *Levensloop*

- Gegevens Burgerlijke Stand van in casuïstiek aangetroffen individuen: gezinssamenstelling, verhuizen, eventueel huwelijk voor- en na castratie.
- Politieregistratie van in casuïstiek aangetroffen individuen. In sommige steden – bijvoorbeeld Den Haag – zijn registratiekaarten bewaard gebleven die aantekening bevatten van processen-verbaal en eventueel veroordelingen die inzicht kunnen geven in recidive en/of andere aanvaringen met justitiële autoriteiten.
- Algemene oproepen in media aan betrokkenen en/of verwanten..

NB. Bijna alle hiervoor genoemde bronnen zijn toestemmingsplichtig. Dat houdt gewoonlijk ook in dat ze niet gebruikt mogen worden nog levende individuen op te sporen.

7. Gebruikte literatuur

- Bakker, C. & L. de Goei (2002) *Een bron van zorg en goede werken: geschiedenis van de geestelijke gezondheidszorg in Noord-Holland-Noord*. Amsterdam.
- Barnhoorn, J. et. al. (1936) *Het vraagstuk der onvruchtbaarmaking: samengevoegd vanwege de Vereeniging van R.K. Gestichtsartsen naar aanleiding van het congres 1936 te Nijmegen*. Roermond.
- Cordess, C. & M. Cox (1933) *Forensic psychotherapy: crime, psychodynamics and the offender patient*.
- Frets, G. & J.M. van Bemmelen (1933) *Voor- en nadeelen van een wettelijke regeling der sterilisatie en castratie*. Amsterdam.
- Blok, Gemma en Joost Vijzelaar (1998) *Terug naar Endegeest*. Nijmegen.
- Grau, G. (1993) *Homosexualität in der NS-Zeit. Dokumente einer Diskriminierung und Verfolgung*. Frankfurt a.M..
- Hartsuiker, F. (1943) 'Over de castratie van zedendelinquenten. Enkele gegevens voor zoover deze behandelingsmethode van belang is voor den reclaseeringsambtenaar', in *Maandblad voor berechting en reclasseering van volwassenen en kinderen*, 22° jrg., (okt), 151-158.
- Hijmans, A. (1951) *Kunstmatige onvruchtbaarheid en eugenetiek : castratie en sterilisatie, een critische beschouwing*. Assen.
- Koenders, P. (1996) *Tussen Christelijk Réveil en seksuele revolutie. Bestrijding van zedeloosheid in Nederland, met nadruk op repressie van homoseksualiteit*. Amsterdam.
- Noordman, J. (1989) *Om de kwaliteit van het nageslacht : eugenetica in Nederland, 1900-1950*. Nijmegen.
- Oyen, H. van (1947) *Castratie van protestantsch-ethisch standpunt beschouwd*. Amsterdam.
- Palies, A. & J.J. Wuite (1941) 'Therapeutische castratie bij zedendelinquenten', in *Psychiatrische en neurologische bladen*, 15° jrg., 511-536.
- Palies, A. (1947) *Therapeutische castratie bij sexueel geperverteerden*. Amsterdam.
- Pippel, H. (1933) *Sterilisatie : een onderzoek naar de mogelijkheid eener wettelijke regeling der geslachtelijke onvruchtbaarmaking in Nederland*. Den Haag.
- Sanders, J. et.al. (1935) *Het castratievraagstuk : een onderzoek naar de gevallen van castratie van sexueel abnormale personen in Nederland en in het buitenland*. Den Haag.
- Schuyf, J. (2003) *Levenslang. Tieman Hofman, vervolgd homoseksueel en avonturier*. Amsterdam.
- Tielman, R. (1982) *Homoseksualiteit in Nederland. Studie van een emancipatiebeweging*. Meppel/Amsterdam.

Van der Meer, T. (1998) 'Private acts, public space. Defining boundaries in nineteenth century Holland,' in William Leap (ed.), *Public sex/gay space*. New York, 223-245.

Verburg, M. (2001) *Geschiedenis van het Ministerie van Justitie. Deel II 1898-1940*. Den Haag.

Wijffels, A. (1954) *Het castratie vraagstuk*. Amsterdam.

8. Biografie

Dr. Theo van der Meer (1950) studeerde Nederlands aan de Universiteit van Amsterdam. In 1995 promoveerde hij cum laude aan de Rechtenfaculteit van de Vrije Universiteit op het historisch proefschrift *Sodoms zaad in Nederland*, waarvoor hij een prijs kreeg van de Stichting Premium Erasmianum voor buitengewone dissertaties in de geesteswetenschappen. Hij publiceerde tientallen artikelen in het Nederlands, Duits en Engels over de geschiedenis van homoseksualiteit in de vroegmoderne en de moderne tijd, alsook over hiv/aids en anti-homoseksueel geweld. Eind 2004 verschijnt zijn *Jhr. mr. Jacob Schorer (1866-1957) Een homoseksuele biografie*.